

MASARYKOVA UNIVERZITA

Svaté bláznovství ve filmu Pavla Lungina Ostrov

Seminární práce

Matěj Forejtník

4.1.2015

Obsah

1 Úvod	2
2 Postmodernismus ve filmu	2
3 Svaté bláznovství.....	2
4 Rozbor filmu	3
4.1 Děj filmu	3
4.2 Prostředí a příroda	4
4.3 Vztah k mnichům	4
4.4 Služba lidem z pevniny	6
4.5 Modlitby	6
4.6 Vina a odpuštění.....	7
5 Závěr.....	8
Literatura a zdroje	9

1. Úvod

Film režiséra Pavla Lungina *Ostrov* byl natočen v roce 2006. Stal se nejlepším ruským filmem toho roku a získal i mezinárodní ocenění. Křesťanské téma, kladoucí otázky na základní hodnoty lidské společnosti, vyvolalo velkou diskusi v ruských sdělovacích prostředcích. Film konfrontuje diváka s výpovědí o existenci nadpřirozeného, vyjadřuje se k problémům viny a odpuštění, pádu člověka a nové naděje, ptá se na uspořádání priorit v lidském životě.

Podle Per-Arne Bodina, profesora slovanských jazyků a literatury na Stockholm University, film stojí na křižovatce tradičního ortodoxního myšlení a postmoderní a postsovětské kultury (1).

2. Postmodernismus ve filmu

Postmodernismus je spíše souhrnný pojem pro různé aktuální tendence umění a kultury, než exaktně definovaný pojem epochy (2). Označuje stav kultury a umění, případně životní styl a pocit v současné společnosti. Postmodernismus získává obsahovou orientaci ze svého kritického poměru k moderně. Je skeptický vůči tradičním pojmům a zpochybňuje principy v minulosti pokládané za nesporné (3). Jestliže se moderna se vyznačuje vírou ve stálý pokrok, postmodernismus reflektuje především jeho stagnaci (2). Postmoderní společnost si uvědomuje mnohoznačnost, neurčitost, nahodilost a absurdnost světa a díky tomu výrazně inklinuje k duchovnu.

Pojem zavedl v roce 1979 francouzský filozof Jean-François Lyotard. Projevuje se v mnoha odvětvích - architektuře, literatuře, filmu, fotografii, hudbě, výtvarném umění, estetice, fyzice i psychologii (3). Postmoderní film, stejně jako sám postmodernismus, je reakcí na moderní film a na trendy, které moderní film nastolil. Má obvykle několik typických vlastností. Nejvýraznějším poznávacím znakem je směsice různých žánrů a stylů. Film často není vyprávěn chronologicky a může mít několik střídajících se nezávislých dějových linií. Velký důraz je kladen na audiovizuální zážitek. (4)

3. Svaté bláznovství

Tématem filmu *Ostrov* je bláznovství v Kristu. Svaté bláznovství (jurodstvo) se stalo důležitým tématem post-sovětské ruské kultury. Postmoderní kritici jím byli zaujati již od počátku 90. let. V pravoslavné tradici jde jen o okrajový jev, ale tímto filmem se mu dostává široké pozornosti. Důvody, proč je postava blázna pro Krista v dnešním Rusku tak populární, je její provokativní potenciál, smíšený se sociální kritikou a nejednoznačností. Biblické odkazy na svaté bláznovství lze najít v epištolách Svatého Pavla: „Neboť bláznovství Boží je moudřejší než lidé a slabost Boží je silnější než lidé.“ Bible, Nový zákon, 1. epištola Korintským 1:25

Scénárista Dmitryj Sobolev prostudoval mnoho životů svatých mužů. Vzorem pro hlavní postavu otce Anatolije byli především dva z nich, Theophil Kyjevský, který žil v 19. století, a Sebastian Karagandský ze 20. století. Velká část dialogů ve scénáři je převzata přímo z životopisu Theofila Kyjevského.(5) Konkrétních událostí z životů těchto dvou mužů ale film přebírá jen málo.

4. Rozbor filmu

4.1 Děj filmu

Děj začíná za války v roce 1942, kdy Němci zajmou sovětskou dopravní loď. Dva její námořníci se schovají v hromadě uhlí, které loď přepravuje. Němci najdou jednoho z nich, mladého topiče Anatolije, a donutí ho prozradit, kde se skrývá jeho kapitán Tichon. Pak Anatolijovi nabídnou, že si může zachránit život, když kapitána zastřelí. Anatolij je ovládnutý strachem, vystřelí a Tichon se přes zábradlí zřítí do moře. Němci ponechají Anatolije na lodi, ale s časovanou bombou, která loď zničí. Mladík přežije, dostane se na břeh a je zachráněn mnichy.

Děj pokračuje v roce 1976. Anatolij je mnichem v klášteře na ostrově. Neopouští jej šířavý pocit viny za spáchanou vraždu. Žije asketickým životem poustevníka v neustálém odříkání. Bydlí v kotelně, kde spí přímo na hromadě uhlí. Každý den přiváží další uhlí z trosk své lodi, kde ho jsou zdánlivě nekonečné zásoby. Zmrzlé uhlí kope krumpáčem a vozí na železných kolečkách.

Anatolij se odlišuje od ostatních mnichů, chová se zvláštně, nedodrhuje pravidla kláštera a provokuje ostatní „šprýmy“, které ale mají hlubší smysl, poukazují na nedostatky jejich charakteru nebo mají prorocký význam. Dostal od Boha nadpřirozené dary prorokování a uzdravování. Bůh si jej vyvolil, aby pomáhal lidem, ačkoliv sám nese utrpení. Přijímá lidi z pevniny, kteří jej považují za světce a kterým pomáhá svými duchovními dary. Děj filmu je rozčleněn do jednotlivých nezávislých epizod, podobně jako vyprávění o světcích bývají poskládaná z oddělených příběhů.

V závěru filmu se Anatolij znovu setkává s Tichonem - ukazuje se, že jej nezastřelil, pouze zasáhl do ruky. Tichonova dcera trpí psychózou a otec hledá pomoc u svatého muže. Na ostrůvku se odehraje scéna exorcismu, kdy Anatolij z dcery vyžene démona a je uzdravená. Tichon Anatolijovi odpouští. Anatolij zbavený viny nyní může zemřít, je usmířený s Bohem.

4.2 Prostředí a příroda

Děj je zasazený na ostrov u pobřeží arktického Bílého moře. Natáčelo se u starobylého města Kem. Je to studená severská krajina, připomínající sibiřské vyhnanství. V záběrech je zřídka vidět přímé sluneční světlo, ročním obdobím je přicházející zima. Barevnost obrazu je potlačená, jako je nebarevné vidění člověka obtíženého zármutkem. Kontrasty jsou dramaticky zvýrazněné, světlo a stín jsou ostře oddělené.

Při pobřeží zůstává vrak lodi s hromadou uhlí. Trosky vyhlížejí jako kostra velryby. Ztroskotaná loď je stále přítomnou připomínkou ztroskotání Anatolijova života v den vraždy.

Anatolij se modlí na malém ostrůvku, rázuje po něm dlouhými kroky. Příroda na ostrůvku je syrová, velké podlouhlé balvany jsou porostlé lišejníky, které Anatolij pojídá. Je pološero, ticho a vlhko. Není tu nic vlnivého, teplého, sladkého, příjemného. Prosí Boha, aby byl vzat z tohoto slzavého údolí.

Anatolij zůstal v klášteře topičem, stejně jako byl topičem na lodi. Přebývá v temné kotelně naplněné uhlím. Oheň osvětluje jeho tvář. Černé, špinavé uhlí představuje hřích, vinu, které se člověk nedokáže zbavit, jakkoliv namáhavě se lopotí. Jako uhlí živí plameny v kotli, tak v duši Anatolije stále hoří plamen viny a zůstává strach před plamenem věčného Božího trestu. Jak obstojí před Bohem, až zemře? A jak najít úlevu, dokud bude žít? Anatolij se vůbec nepokouší před svojí vinou utéct. Stále ji má před sebou, tak jako hromadu uhlí, na které uléhá.

4.3 Vztah k mnichům

Ostatní mnichy dráždí Anatolijova odlišnost a stěžují si na něj. Nemyje se, chodí pozdě na bohoslužby, nedodrжуje klášterní pravidla. Když je převorem napomínán pro nerozumnost a provokování druhých mnichů, Anatolij odpovídá jen biblickými verši, kterými se staví do pozice spravedlivého napadaného svévolníky.

Jednou při mši v kostele se Anatolij klaní špatným směrem. Druhý mnich jej otočí, jak to má být správně, ale Anatolij se vzápětí vrací ke svému směru. Kterým směrem je Bůh, kterému se máme klanět? Všemohoucí a všudypřítomný Bůh? Tím směrem, který nám ukážou klášterní pravidla? Tím směrem, kde stojí ikona? Jaký význam tato pravidla mají pro toho, kdo hledá smíření s Bohem? O nepostižitelnosti duchovních věcí píšeapoštol Jan: „Vítr vane kam chce, jeho zvuk slyšíš, ale nevíš, odkud přichází a kam směřuje. Tak je to s každým, kdo se narodil z Ducha.“ Bible, Nový zákon, Evangelium Jana 3:8

Dva mniši, převor Filaret a bratr Job, ve filmu představují pořádek a umění. Převor nabízí Anatolijovi přestěhovat se do jeho cely, aby nezůstával v kotelně a zlepšilo se jeho zdraví. Jistota pořádku a lidská dobrotivost člověku zastírají, jaký je jeho skutečný stav před Bohem. Teprve v kritické chvíli zkoušky, v hrozící blízkosti smrti jsou tyto zástěrky odstraněny a Filaret zjistí, že není připraven postavit se před Boha.

Převorovi kláštera, otci Filaretovi Anatolij hodí ohořelé dřevo. Ukáže se, že to byla předpověď požáru, který zanedlouho zničí převorovu celu. Filaret dočasně přichází bydlet do kotelny a pomáhá vozit uhlí. Anatolij hodí do ohně jeho přepychové boty, hodí do vody jeho přepychovou deku, se kterou bojuje jako s démonem, a vystraší převora hrozbou udušení dýmem v zamčené kotelně. Filaret uznává, že byl na drahých věcech závislý, a uvědomuje si, že měl strach ze smrti a tedy že nebyl připravený setkat se s Bohem. Nakonec Anatolijovi děkuje. Převor je tím dřevem, které Anatolij vytáhl z ohně Božího trestu a uhasil, když ukázal převorovi jeho hříchy a přivedl ho k pokání.

„Byli jste jako oharek vyrvaný z plamenů ohniště.“ Bible, Starý zákon, Ámos 4:11

„Ten, kdo odvrátí hříšníka od bludné cesty, zachrání jeho duši od smrti a přikryje množství hříchů.“

Bible, Nový zákon, epištola Jakubova 5:20

Bratr Job představuje ve filmu církevní umění. Krása umění vyvolává v duši člověka pocity, které dovedou zakrýt, že jeho zbožnost je ve skutečnosti prázdná. Job si uvědomuje, že Bůh jeho oběti nepřijímá, zato oběti špinavého Anatolije ano, a to v něm vyvolává závist. Ocítá se v pozici Kaina, který z náboženské žárlivosti nenáviděl a nakonec zabil svého bratra Abela. Je však upřímný a dokáže se sobě i Anatolijovi přiznat, když na jeho otázku „Máš mě rád?“ odpovídá „Nemůžu tě vystát, starý dědku.“

Když Anatolij dopředu ví, že za několik dní zemře a řekne to Jobovi, ten mu nabízí krásnou rakev. Anatolij ale chce jako rakev bednu na rybářské síti. V závěru filmu dochází mezi oběma ke smíření, když Anatolij od Joba přijímá krásnou rakev a v rubáši do ní uléhá, připravený zemřít. Film tedy nepředkládá církvi výzvu, aby se vzdala honosné nádhery svých chrámů, ale zaujímá smířlivý postoj.

Člun s Anatolijem v krásné rakvi odplouvá k pohřbu na ostrůvek, kde se Anatolij dříve modlil za odpuštění. Místo stěžně je nad člunem vztyčený kříž pravoslavné církve jako symbol její moci, která zůstává nezpochybněna. Kritizované vnitřní nedostatky se daří odstranit, když mniši činí pokání, nebo jsou tolerovatelné. Tváří v tvář svatému muži jsou jednotlivci vystaveni tlaku, který je donutí změnit svůj život. Vliv mužů jako Anatolij na celek církve je ale jen okrajový. Pravoslavná církev přijala film kladně.

4.4 Služba lidem z pevniny

Ve filmu je několik oddělených epizod, kdy Anatolij slouží duchovními dary lidem z pevniny. Někdy přitom předstírá, že není otcem Anatolijem, ale jen prostředníkem mezi ním a lidmi, kteří za ním přicházejí.

Přichází mladá žena a on nadpřirozeným způsobem porozumí, že chce požádat o povolení k potratu. Zakáže jí dítě zabít, byla by to vražda a on sám ví, jaké je to žít celý život s vinou za vraždu.

Přichází matka s chromým chlapcem, který může chodit jen s berlemi. Anatolij se modlí a chlapec vzápětí může chodit bez berlí. Anatolij chce po jeho matce, aby zůstala do dalšího dne, kdy bude otec Filaret za chlapce sloužit mši, aby se nemoc už nikdy nevrátila. Matka namítá, že nemůže zůstat, aby nepřišla o práci. Pro Anatolije je nepřijatelné, aby práce byla přednější než chlapcovo uzdravení.

Projevuje svatou přísnost, která nepřipouští kompromis. Nic nesmí stát v cestě Boží vůli, práce, majetek, cokoliv, na čem člověk lpí. Aby matce zabránil odjet, vrhá se za odjíždějícím člunem do studené vody a vtrhává matce dítě z náruče. Přijít o zaměstnání je pro něho stejně nedůležité, jako zmáčet si šaty, a pro naplnění Boží vůle požaduje všechno překonat a obětovat.

Blázni pro Krista provokují požadavkem, že křesťanské poselství je třeba brát naprosto vážně a dokonce i doslova a obětovat pro ně všechno. Anatolij lidem pomáhá, ale zároveň na ně klade požadavky, které nedokážou splnit. Matka chromého chlapce nedokáže obětovat svoje zaměstnání, vdova nedokáže prodat statek, aby odjela do Francie za svým umírajícím mužem, o kterém byla přesvědčená, že padnul ve válce, mladá žena nechce přijmout odmítnutí potratu a Anatolij ji odhání. Odkud pramení taková přísnost? V biblickém evangeliu? Nebo je její příčina v životě samotného Anatolije? Ten si ostře uvědomuje svoji vinu, obává se přísného Božího soudu, nenalézá milost odpuštění a je ochoten obětovat beze zbytku úplně vše, aby Boží milost získal. Stejnou ochotu k oběti požaduje po druhých lidech.

4.5 Modlitby

Ještě nikdy nebyly modlitby tak živou a důležitou součástí filmu. Pro někoho se zdají být samomluvou, mluvením do prázdna. Oslovuje modlitba skutečného Boha, nebo je jen sebeklamem věřících? Anatolij má dar uzdravování, jeho modlitby mají moc, skrze ně jsou lidé zázračně uzdravováni. Lze to chápat jako potvrzení, že Anatolij je služebníkem živého Boha, podobně jako Ježíšovy zázraky Bible přijímá jako potvrzení, že Ježíš je Mesiáš poslaný od Boha. Slova modliteb jsou často vzata ze žalmů. Verši žalmu 68 Anatolij vyhání démona: „Povstane Bůh, a rozprchnou se

jeho nepřátelé, na útěk se před ním dají, kdo ho nenávidí. Odvaneš je jako dým. Tak jako taje vosk před žarem ohně, tak zhynou před Bohem svévolníci.“

Anatolij se modlí ke Kristu za odpuštění osamocený na malém ostrůvku. Odpovídá mu Bůh? Odpustil? Modlí se stále znovu a odpověď nenalézá, cítí, že nedokáže ani žít, ani umřít. Modlí se slovy židovského krále Davida, který hledal odpuštění, když nechal zabít manžela ženy, po které zatoužil: „Smiluj se nade mnou, Bože, pro milosrdenství svoje, pro své velké slitování zahlad' moje nevěrnosti, moji nepravost smyj ze mne dokonale, očist' mě od mého hříchu! Doznávám se ke svým nevěrnostem, svůj hřích mám před sebou stále.“ (Bible, Starý zákon, Žalm 51)

Anatolij se hluboce klaní Bohu. Když se modlí za chromého chlapce, při klanění se ztrácí ze záběru kamery a pak se znovu objevuje. Vidíme člověka, který se modlí, ale ten se vzápětí ztrácí mimo obraz, dává místo neviditelnému Bohu, který jedná a uzdravuje. Není to viditelný člověk, který je důležitý, ale neviditelný Bůh. Svátí blázni pro Krista se považovali za míň cenné než psi a všechnu chválu vzdávali jen Bohu.

4.6 Vina a odpuštění

V závěru filmu je z Anatolije vina sejmuta, ale ne přijetím Božího odpuštění. Anatolij se znovu setkává s Tichonem - ukazuje se, že jej nezastřelil, pouze zasáhl do ruky. Důvodem Tichonovy návštěvy je nemoc jeho dcery, ta trpí psychózou a otec hledá pomoc u svatého muže. Na ostrůvku se odehraje scéna exorcismu, kdy Anatolij z dcery vyžene démona a je uzdravená.

Zápletka s Tichonem, který nebyl zastřelen, ale jen zraněn, působí nevěrohodně. Přežil do druhého dne ve studené vodě Arktického oceánu a až po letech se na stejném místě setkává s Anatolijem.

Důvěryhodnost zápletky ovšem není podstatná, je jen prostředkem, jak tvůrci řešili problém viny.

Vrah hledá odpuštění svého provinění, ale u Boha je nenalézá. Místo toho se dozví, že vrahem ve skutečnosti není. Nakonec dostává odpuštění ne od Boha, ale od Tichona, a ne odpuštění vraždy, ale jen pokusu o vraždu. Tichon navíc říká, že odpustil už dávno.

Anatolij nyní může umřít, je usmířený s Bohem, ve své duši slyší zpívat anděly. Přesto se do poslední chvíle považuje za ubohého hříšníka. Jaký smysl tedy mělo jeho trápení, když se jen domníval, že je vrahem? A bylo by mu odpuštěno, kdyby vrahem skutečně byl?

Film říká, že trápení bylo bezdůvodné, ale přesto mělo smysl, když hledání Boha dalo Anatolijovi moc pomáhat lidem. Důležitou otázkou, zda i vrah může přijmout odpuštění ještě tady na zemi, film obchází.

Otázka spasení pouze z milosti a přijetí odpuštění pouze vírou byla předmětem zásadního sporu v církvi v době reformace a vedla k oddělení protestantů od katolické církve. Bezvýchodně se trápící

Anatolijova postava by stěží byla důvěryhodná v živé protestantské církvi, věřící ve spasení vírou, ale je zřejmě přijatelná v církvi pravoslavné.

5. Závěr

Jeden z komentářů k filmu říká, že na Západě dnes nejsou žádné nové ideje, ale v Rusku je víra. Církev je nositelem víry a je představena jako pozemský ostrov naší záchrany. V očích mnoha lidí je církev nedůvěryhodná, protože ji spojují s mnoha špatnostmi. Otec Anatolij je nástrojem, skrze který Bůh s různými špatnostmi jedná. Svatý blázen provokuje mnichy odhalováním jejich nedostatků a ti jsou nakonec ochotni se napravit. Církev je tedy ukázána jako napravitelná.

Hůře vyznívají reakce lidí z pevniny. Anatolij jim pomáhá, ale klade na ně požadavky, které nedokážou splnit. Jsou příliš upnuti k viditelným věcem, které zajišťují jejich život, k majetku nebo k zaměstnání, upřednostňují je před neviditelnými věcmi víry a neodvážejí se je obětovat. Tady je napadena materialistická orientace společnosti.

Nakolik vážně toto poselství filmu máme brát, souvisí s důvěryhodností postavy Anatolije. Je to muž obtížený vinou, nenachází Boží odpuštění, přesto slouží Božími dary uzdravování a prorokování.

Považuje se za vraha, ale přitom na druhé lidi vkládá nejpřísnější morální požadavky. Postava je do jisté míry dílem tvůrců filmu, ale má reálné kořeny, které procházejí historií církve a dosahují až ke starozákonním prorokům Izraele. Anatolijovo poselství není jen postojem jednoho člověka, je třeba je brát mnohem vážněji. Film vypovídá o existenci Boha, který k nám promlouvá, a o bázni postavit se před Jeho soud. Je obrazově působivý, s přesvědčivými hereckými výkony a s naléhavostí, která dokáže otrást pohledem člověka na svět.

Literatura a zdroje

Per-Arne Bodin: The holy fool as a TV hero: about Pavel Lungin's film *The Island* and the problem of authenticity, *Journal of Aesthetics & Culture* 3/2011

<http://www.aestheticsandculture.net/index.php/jac/article/view/6365/8459>

HENCKMANN, Wolfhart a Konrad LOTTER. *Estetický slovník*. Translated by Dušan Prokop. Vyd. 1. Praha: Svoboda, 1995. 229 s. ISBN 80-205-0478-8.

Velký sociologický slovník: II. svazek P-Z. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1996, s.749-1627. ISBN 80-718-4310-5.

THOMPSON, Kristin a David BORDWELL. *Dějiny filmu: přehled světové kinematografie*. 2., opr. vyd. Překlad Helena Bendová. Praha: Akademie múzických umění, 2011, 827 s., [24] s. obr. příl. ISBN978-80-7331-207-7.

Ostrov: Film sobytije, film propověď. RUSKÁ PRAVOSLAVNÁ CÍRKEV. *Oficiální stránky moskevského patriarchy* [online]. Moskva: Patriarcha.ru, 2006, 25-11-25 [cit. 2015-01-04]. Dostupné z: <http://www.patriarchia.ru/db/text/164751.html>